

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXV (2017),
Книжка / Issue 2

ОПИТИ ЗА ВЪЗОБНОВЯВАНЕ НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ ПРЕЗ ПОСЛЕДНАТА ТРЕТИНА НА XIX ВЕК

ЙОСИФ, митрополит Тетовско-Гостиварски

ATTEMPTS FOR RENEWAL OF THE ARCHBISHOPRIC OF OHRID THROUGH THE LAST THREAT OF THE 19TH CENTURY

YOSIF, Metropolitan of Tetovo and Gostivar

Abstract: The article discusses the various attempts to re-establish the Archbishopric of Ohrid (Achrida) over the last three decades of the 19th century. The problem of the resurgence of the Archbishopric of Ohrid was originally placed within the framework of the Bulgarian church-national question and the movement for the establishment of a Bulgarian church independent of Patriarchy in Constantinople. After the creation of the Bulgarian Exarchate and on the suggestion of the prominent Ottoman statesman Mithad Pasha, the first solitary attempts to resume the Ohrid Archbishopric as a separate church, independent of the Patriarchate of Constantinople and the Bulgarian Exarchate, began. A very characteristic feature of the movement for revival of the Archbishopric of Ohrid during the period under consideration is that it is strongly linked to the idea of recognizing the primacy of the pope and the movement to conclude a church union with the Roman Catholic Church. This can be seen in perhaps the most significant experience in this respect – that of Metropolitan Theodosius Gologanov in 1891.

Key words: Archbishopric of Ohrid, Bulgarian Exarchate, church-national question, independent church, church union, Mithad Pasha, Nil Smolenski, Theodosius Gologanov.

След ликвидирането на Охридската автокефална архиепископия през 1767 г., в продължение на почти едно столетие, Цариградската патриаршия успяла да наложи, в тясно сътрудничество с османските власти, неоспоримо фанариотско църковно, културно и духовно господство в земите на бившия диоцез на охридската църква. Въпросът за евентуалното възстановяване на Охридската архиепископия на практика не е можел да бъде сериозно поставян от никого повече от един век (въпреки че опити за това все пак не липсвали¹), а съживяването му е предизвикано от все по-засилващото се недоволство срещу фанариотския гнет и срещу политиката на елинизация, провеждани от Цариградската патриаршия и от нейните алчни и продажни гръцки владци по места, което довежда и до появата и размаха на църковно-националните борби на християнското негръкоезично население в Македония, Тракия, Мизия, Поморавието и дори в част от Албания срещу Цариградската патриаршия и фанариотите². Силен тласък тези борби получават след средата на XIX в., като достигат своя апогей през 60-те и в началото на 70-те години на същото това столетие.

¹ Така например, едва само десетина години след закриването на Охридската архиепископия вече е регистриран първият такъв опит, който е свързан с намерилата топъл прием сред много охридски граждани агитация на преспанския епископ Исаия срещу Цариградската патриаршия [Снегаров, И. 1932, с. 154 – 155].

² Именно недоволството срещу фанариотския гнет, високомерие и злоупотреби и срещу самата Цариградска патриаршия, която действа като една чисто гръцка църковна институция в ущърб на негръцкото православно население, са причините не само за все по-големия размах на борбата за собствени православни владци, а след

Църковно-националните борби и въпроси на Балканския полуостров през XIX в., както и респективно – резултатите от тях, са неразривно свързани с национално-освободителното движение на балканските народи и затова те няма как да бъдат разглеждани като чисто църковни процеси или въпроси. Нещо повече, те неизбежно попадат в руслото на политическите интереси на балканските държави, на Османска Турция и на Великите сили и в действителност не могат да се откъснат от опека и непрекъснатото вмешателство на защитаващите или борещите се с едни или други от тези интереси различни политически сили и фактори. Би могло да се каже, че това положение продължава и до наши дни, дотолкова, доколкото на Балканите като цяло на религията и в частност – на църковните въпроси за отделните поместни църкви, се гледа преди всичко през нецърковната призма на националния въпрос на всеки един от балканските народи и съответно – и като на инструмент за реализирането на определени национални интереси. Тази принципна констатация е валидна и с пълна сила се отнася и до въпроса за възобновяването на Охридската архиепископия и неслучайно този въпрос в някаква степен започва да се артикулира по-сериозно като възможна опция в рамките на църковно-националните борби в Македония и на Балканите едва след средата на XIX в.

Църковно-националните борби в европейските владения на Османската империя през третата четвърт на XIX в. обективно създават предпоставки за успех и на национално-освободителните движения и е било съвсем естествено това да бъде отчитано от различните фактори в международната и във вътрешноимперската политика, включително и от определени среди сред османската управляваща върхушка. Със създаването на Българската екзархия през 1870 – 1872 г., което, макар и осъществено по неканоничен начин – в резултат на ферман на султан Абдул Азис (1861 – 1876) – довело до църковно-институционалното обединяване на по-голямата част на българския народ в рамките на своя собствена църква, ситуацията на Балканите се променила значително и противоречията на национална и политическа основа между интересите на различните вътрешни и външни сили се изострят още повече. Именно затова не е толкова изненадващо, че силен тласък за възраждането на идеята за възстановяване на Охридската архиепископия е даден от един от най-видните представители на османския управляващ елит през този период, а именно – самия Митхад паша, който през есента на 1873 г. е назначен от Високата порта за валия на Солун³.

Митхад паша, който през целия си живот се стремил по всякакъв начин да допринесе за укрепването на намиращата се в дълбока криза Османска империя и за запазването на властта ѝ над

това – и за постигането на църковната независимост от Вселенската патриаршия чрез създаването на своя собствена народностна православна църква. Същите тези са и причините и за относителния успех на протестантските и на католическите мисии сред част от това население в Тракия и Македония, както и най-вече за възхода на униатското движение в Македония и в някои други области през втората и третата четвърт на XIX в. Самото униатско движение е изцяло продиктувано от стремежа за отхвърляне на църковно-националното потисничество на Цариградската патриаршия и от борбата за връщане на църковно-славянския език в богослужението и за правото на просвета на собствен език; негов връх е Кукушката уния през 1859 г., когато населението на Кукуш и околните райони изпраща писмо до римския папа Пий IX (1846 – 1878), с което изразяват желанието си да приемат уния с римокатолическата църква и да признаят върховенството на папата, при условие, че се запази православният обред и вътрешното самоуправление на униатите, че се гарантира, че в църквите ще се употребява църковно-славянският език и че ще имат свой собствен архиепископ, който ще е, както и цялото свещенство, от същия род и език. За да предотврати успеха на унията, Цариградската патриаршия се принудила да направи отстъпки на населението в Кукушко и да им постави като владика на Кукушко-полянинската епархия Партений Зографски от с. Лазарополе. За появата на католическата и протестантската пропаганда, както и за самата Кукушка уния и за униатското движение в Македония и на Балканите през този период, вж. напр. **Томов, Ф.** 1936, с. 33 – 36; **Димевски, С.** 1960, с. 127 – 144; **Патриарх Кирил**, 1962; **Димевски, С.** 1963, с. 21 – 24; **Димевски, С.** 1965 а, с. 117 – 122; **Историја...**, с. 62 и сл.; **Влахов, Т.** 1969, с. 71 – 108. Разглеждането на тези въпроси, обаче, излиза извън целите на този труд, тъй като те нямат директна връзка с въпроса за създаването и развитието на Македонската православна църква.

³ За идеите и опитите за възстановяване на Охридската архиепископия от началото на 70-те до началото на 90-те години на XIX в. вж. **Димевски, С.** 1965 а, с. 127 – 136 и 148 – 155; **Димевски, С.** 1980, с. 116 – 135; **Димевски, С.** 1989, с. 390 и сл.; **Белчовски, Ж.** 1990, с. 116 – 121; **Атанасов, А.** 2015, с. 56 – 57. Следва да се посочи, че още преди, както и по време на процеса за учредяване на Българската екзархия през 1870 – 1871 г., е имало гласове нейният център да не бъде в Цариград, а в Охрид като старата столица на автокефалната Охридска архиепископия [**Белчовски, Ж.** 1990, с. 107 – 109].

балканските народи, се страхувал с право от размаха на църковно-националното движение, на което той гледал, след създаването на Българската екзархия и особено след последвалите успешни плебисцити в повечето от македонските епархии за присъединяване към Екзархията⁴, като на много сериозна заплаха за интегритета и властта на Османската империя в нейните европейски владения. По неговото мнение било много важно на всяка цена да се поддържат църковно-националните противоречия между балканските християни и да се задълбочи църковният разкол, тъй като в това той виждал средство да не се стигне „... до сдружаване на раята против турската власт“ [Димевски, С. 1965 а, с. 129].

За Митхад паша главната опасност за Османската империя била в евентуалното обединяване на православните народи срещу нея, а това, разбира се, не би било възможно, докато продължавали да се изострят все повече достигналите дори до схизма противоречия между Българската екзархия и Цариградската патриаршия. За да задълбочи още повече тези противоречия, а и за да разцепи анти-патриаршисткото движение, тъй като гледал на българите и на Българската екзархия като на проводник на опасното за османските интереси руско влияние на Балканите, Митхад паша достигнал до идеята да направи църковно-националната борба още по-комплицирана, като вкара в нея още един потенциален играч и постави на дневен ред въпроса за създаване на отделна православна църква в Македония чрез възобновяване на Охридската автокефална архиепископия и много скоро след като през 1873 г. застанал начело на Солунския вилает, той извикал при себе си редица видни първенци от различни градове и паланки от цяла Македония и обещавайки им своята поддръжка за решаване на църковния въпрос, той започнал да им говори, че македонците не са нито българи, нито гърци, а отделен народ, който има правото да получи своя отделна и самостоятелна църква и затова те трябва да направят представителна подписка в колкото се може повече македонски църковни общини, с която да поискат от султана да се възобнови Охридската архиепископия [Димевски, С. 1965 а, с. 129 – 130; Белчовски, Ј. 1990, с. 116 – 117].

Много църковно-училищни общини, начело със солунската, не осъзнали истинските мотиви на предложението на Митхад паша и започнали да събират из цяла Македония подписи за възобновяване на Охридската архиепископия, виждайки в това предложение единствено възможност с подкрепата на властта да се възстанови традицията на тяхната стара охридска автокефална църква, споменът за която продължавал да бъде жив. В Солун, с благословията на валията, бил създаден комитет, който трябвало да организира подписката и да подготви прошенията до Високата порта, с което да се иска възобновяването на Охридската архиепископия. Една от основните причини за сравнително масовото подемане на инспирираната от Митхад паша акция, се криела в ширещите се по това време сред населението сериозни притеснения, че между Българската екзархия и Цариградската патриаршия се водят тайни преговори за подялба на македонските епархии.

Тази акция за обновяването на Охридската архиепископия обезпокоила Екзархията и я накарала да изпрати в Солун викарния епископ Нил Смоленски, на който била поставена задачата да убеди общините, че Българската екзархия няма да прави договорки с Цариградската патриаршия в ущърб на интересите на населението в Македония и че не подготвя никаква подялба на тамошните епархии.

В Солун Нил Смоленски, който бил родом от Русенско, се срещнал с Митхад паша, с който се познавали отпреди – още от годините, които Митхад паша прекарал в Русчук като валия на Дунавския вилает. Самият Нил бил доста амбициозен и затова се чувствал незадоволен от Българската екзархия, тъй като, въпреки че тя го направила епископ, той още нямал своя собствена епархия. Използвайки това, солунският валия успял да накара Нил Смоленски да изостави поставената му от Екзархията мисия и да го привлече като епископ да застане начело на движението за създаване на отделна църква в Македония чрез възобновяването на Охридската архиепископия, което Нил приел, най-вече поблазнен от мисълта, че с помощта на Митхад паша, при благоприятно развитие на движението, ще стане архиепископ на новата самостоятелна църква.

Солунската църковна община изпратила до останалите църковни общини в Македония, както и до цариградската колония, писмо, с което искала те да заявят своята позиция по искането за

⁴ Султанският ферман за учредяването на Българската екзархия от 28.II.1870 г. включвал от епархиите в Македония в нейния диоцез единствено Велешката, но в същото време предвиждал за населението в останалите епархии правото да проведат плебисцити, при които, ако две трети от християнското население се изкаже в полза на присъединяване към Екзархията, в тези епархии да бъдат назначени екзархийски владыци.

възобновяването на Охридската автокефална архиепископия. Част от цариградската колония подкрепила това искане и изпратила свой отговор в този дух чрез нарочно писмо, подписано от архимандрит Харитон Карпузов, който се очертал като един от лидерите на тази акция за обнова на Охридската архиепископия. Следващата стъпка била свикването на 28 декември 1873 г. в Солун на събрание на представителите на общините от цяла Македония, но на това събрание се явили делегати само от шест южномакедонски църковни общини – тези от Солун, Воден, Кукуш, Дойран, Малешево и Струмица [Димевски, С. 1963 а, с. 53 – 56; Димевски, С. 1965 а, с. 130 – 131; Белчовски, Ј. 1990, с. 117 – 118].

Въпреки недостатъчната представителност на събранието, делегатите взели решение в полза на възстановяването на Охридската архиепископия, както и за търсене на външно признание за новата църква, тъй като се надявали, че с подкрепата на външна сила ще имат по-голям шанс да получат признание и от султанското правителство. Първоначално шестте общини се обърнали чрез посредничеството на британския консул в Солун (който считал, че утвърждаването на позициите на протестантизма в Македония е в интерес на Великобритания) към Англиканската църква, търсейки нейното признание и покровителство. Консултът препратил искането до английския посланик в Цариград и чрез него – до правителството в Лондон, но то отказало да го подкрепи, тъй като смятало, че предложението не отговаря в достатъчна степен на британските интереси и заради него не желало да си разваля отношенията нито с Цариградската патриаршия, нито с Гърция.

След неуспеха на акцията си да получат подкрепа и признание от Англия и от англиканската църква, представителите на шестте общини и епископ Нил, по внушението на Митхад паша, който всъщност стоял зад действията им, се обърнали към униатския епископ в Одрин Рафаил Попов, търсейки чрез него подкрепа от Рим и католическата църква⁵. Такава подкрепа им била обещана от католическата мисия и от епископ Рафаил Попов, но, разбира се, само в случай, че шестте църковни общини признаят върховенството на папата и се присъединят към унията с римокатолическата църква. В началото на 1874 г. привържениците на идеята за възобновяването на Охридската автокефална архиепископия вече кроели планове за обновяването ѝ и за формиране на неин висш клир и бил изготвен списък с кандидати за епископи на епархиите ѝ и за архиепископ, чието седалище се предвиждало да бъде в центъра на вилаета – град Солун. Тъй като, от една страна, римокатолическите мисионери не стоели зад този план и, преследвайки собствените си интереси, настоявали шестте общини да се включат в униатската общност, начело с одринския епископ Рафаил Попов, а пък от друга страна, самото движение за възобновяване на Охридската архиепископия практически не разполагало в редиците си с други духовници с епископски чин, освен с Митхад-пашовия съратник Нил Изворов (Смоленски), се предвиждало първоначално в архиепископията всичките ѝ епархии да бъдат поделени за управление между епископ Нил и архимандрит Харитон Карпузов (двамата са най-високопоставените духовници, останали обвързани с идеята за отделна църква в Македония в този момент), докато се създаде достатъчно многоброен висш клир, така че за всяка епархия да има отделен епископ [Димевски, С. 1965 а, с. 130 – 131; Белчовски, Ј. 1990, с. 117 – 118; вж. също Димевски, С. 1963 а, с. 53 – 56].

Въпреки че повече от година движението за обновяване на Охридската архиепископия предизвиквало вниманието на османските власти, Екзархията, Цариградската патриаршия, обществеността и чуждите консули и продължило да намира поддръжници из различни краища на Македония и през цялата 1874 г., то нямало истинска перспектива за успех и затова постепенно затихнало без да постигне резултат. В крайна сметка действията на обявения за униатски архиепископ Нил Изворов довели само до това, че под неговата юрисдикция останали единствено униатските общности в Струмишката и в Кукушко-Дойранската епархии. Още същата 1874 г. в Охрид и Скопие били изпратени екзархийски митрополити и това отвърнало от движението по-голямата част от неговите привърженици, с което този инспириран от Митхад паша опит за възобновяване на Охридската автокефална архиепископия окончателно намерил своя край.

В следващите близо две десетилетия въпросът за възобновяването на Охридската автокефална архиепископия, макар и да не липсват опити той да бъде поставян на дневен ред⁶, не е актуален и

⁵ По този начин те се надявали да получат и подкрепа от католическите държави и най-вече – от Франция и Италия.

⁶ Обективните условия през въпросния период не са позволявали този въпрос да бъде поставян сериозно на дневен ред, макар че той не заглъхва напълно и периодично идеята за възобновяването на Охридската автокефална

отново ще изплува по-сериозно чак в началото на 90-те години на XIX в., като това до голяма степен е в резултат и на новия етап в политиката на балканските държави и свързаното с това твърде забележимо засилване на църковно-националните пропаганди в Македония и на изострянето на произтичащите от това противоречия.

В историографията на Република Македония традиционно като най-сериозен и с реален шанс за успех опит да се осъществи възстановяването на самостоятелната Охридска архиепископия като отделна автокефална църква в целия близо двувеквен период между нейното незаконно ликвидиране от Константинополската вселенска патриаршия през третата четвърт на XVIII в. и средата на XX век, се приемат проуниатските действия в тази насока на скопския митрополит Теодосий Гологанов, които са свързани с преговорите му с Апостолическия престол в началото на 90-те години на XIX век⁷.

Теодосий Гологанов (1846 – 1926) съвсем не е случайна фигура. Той е племенник на известния възрожденски деец от църковно-националните борби в Македония против фанариотското духовно потисничество на Цариградската патриаршия йеромонах Теодосий Гологанов (1800 – 1888). Роден е в неврокопското село Търлис (дн. Ватитопос, Гърция) и през 1885 г., в съгласие с Високата порта, е ръкоположен от Българската екзархия за митрополит на Скопие⁸. Скоро новият скопски митрополит е принуден да напусне катедрата си, където се завръща повторно едва след интервенцията през юли 1890 г. на правителството на Стефан Стамболов пред Високата порта [Белчовски, **Ж.** 1990, с. 123].

Междувременно Теодосий вече е бил влязъл в контакт с представители на т. нар. „Дружество на сърбо-македонците“ и чрез тях – и със сръбската агентура, пряко свързана с посланика на Сърбия в Цариград Стоян Новакович. Застанал за втори път начело на скопската митрополия, Теодосий Гологанов започва да подменя със свои доверени лица както ръководствата на църковно-училищните общини, така и директорите на училищата в своята епархия [Димевски, **С.** 1965, с. 87]. През 1891 г. сменя и епархийския съвет на Скопската митрополия, след което отхвърлил екзархийския устав и правилници, заявявайки, че те не важат за Скопската епархия. През май същата година митрополитът дал съгласието си да бъде отворено сръбско училище в Скопие, а освен това уволнил и се опитал да прогони от града твърде влиятелния директор на Скопската гимназия Антон Наследников. Тези действия на митрополит Теодосий предизвикали острата реакция на Българската екзархия и лично на екзарх Йосиф (1877 – 1915), като се стигнало и до изпращането на официално искане към османските власти да съдействат Теодосий Гологанов да бъде доведен в Цариград, където да бъде изправен пред екзархийския съд [Белчовски, **Ж.** 1990, с. 127].

В резултат на настъпилния разрыв с Българската екзархия, както и на стремежа си да запази архиерейската си позиция в Македония, през 1891 г., след краха на безрезултатните му контакти с Цариградската патриаршия, която категорично отказала въобще да дискутира неговото предложение за канонично възстановяване на Охридската архиепископия от страна на Вселенската патриаршия, Теодосий започнал преговори с римокатолическата църква, издигайки своето искане с нейната благо-

архиепископия да се е артикулирала в публичното пространство. Така например, след решенията на Берлинския конгрес, осем църковни общини от Македония (от Охрид, Битоля, Бер, Костур, Велес, Струмица, Мелник и Неврокоп) изпращат делегация при католическата мисия на лазаристите в Солун, за да преговарят за обновяване на Охридската архиепископия въз основата на уния с римокатолическата църква и дори, със съгласието на властите, в Солун била създадена и специална комисия, която да събере подписи в полза на това искане и след това да замине за Цариград, където да преговаря с папския нунций. Този опит, който освен това срещнал и противодействието на руската дипломация, завършил неуспешно [Димевски, **С.** 1965 а, с. 137 – 138; Трајановски, **А.** 1977, с. 29 – 30; Белчовски, **Ж.** 1990, с. 119 – 121].

⁷ Разбира се, ако не се вземат предвид гореспоменатите и останали по-скоро в сферата на идеите, а не толкова на реалните действия, външни спрямо църковно-националното движение опити през 70-те години на XIX в. за повдигането на въпроса за възстановяване на самостоятелната Охридска архиепископия, като най-вече този през 1873 – 1874 г., инспириран от солунския валия Митхад паша [вж. напр. Димевски, **С.** 1963 а, с. 53 – 56; Димевски, **С.** 1965, с. 127 – 132; Димевски, **С.** 1989, с. 390 и сл.; Белчовски, **Ж.** 1990, с. 116 – 121; Атанасов, **А.** 2015, с. 56 – 57].

⁸ Непосредствено преди това е изпълнявал длъжността капукехая на Българската екзархия пред Високата порта и за кратко – архиерейски наместник в Лозенград [Цацов, **Б.** 2003, с. 297]. Личността на Тодор Гологанов и неговата дейност като скопски митрополит са предизвиквали интереса на редица автори [вж. Димевски, **С.** 1965; Белчовски, **Ж.** 1990, с. 122 – 128; Атанасов, **А.** 2015, с. 57 – 60].

словия и подкрепа да бъде възобновена автокефалната Охридска архиепископия. В замяна на това, митрополит Теодосий предлагал възстановената Охридска архиепископия да влезе в уния с Римокатолическата църква и да признае върховенството на папа Лъв XIII (1878 – 1903). Преговорите са били осъществени със съдействието на австро-унгарската дипломация и се водели със специално пристигналият за тази цел в Скопие на 3 декември 1891 г. монсиньор Аугусто Бонети, апостолически нунций на папата в Цариград [Белчовски, **Ж.** 1990, с. 127 – 128].

При срещата си с Аугусто Бонети, Теодосий Гологанов поискал от Апостолическия престол приемането на следните искания, сред които на първо място е обновяването на незаконно унищожената през 1767 г. Охридска архиепископия, начело на която, от името на папата, да бъде интронизиран лично той самият – митрополит Теодосий. Нейният диоцез трябвало да обхваща цялата територия на географската област Македония, а униатите от Кукушко-Дойранската и от Струмишката епархии, които до този момент се намирили под духовната юрисдикция на цариградския униатски архиепископ Нил Изворов, следвало да преминат към Охридската архиепископия.

Охридската архиепископия, според предложенията на Теодосий Гологанов, щяла да бъде униатска, бидейки в канонично единство с Римокатолическата църква, като признава върховенството на римския папа и неговото право да утвърждава всички ръководни йереи в диоцеза на Архиепископията, които ще бъдат поставяни лично от Теодосий като архиепископ [Атанасов, **А.** 2015, с. 59 – 60; Белчовски, **Ж.** 1990, с. 127 – 128].

По време на преговорите монсиньор Бонети, изхождайки от стремежа да се подпомогнат униатските движения на Балканите и така да се увеличи влиянието на Апостолическия престол на Изток, поел личен ангажимент да съдейства пред папа Лъв XIII предложенията на Теодосий Гологанов да бъдат приети от Ватикана. Търсейки подкрепа за своята дейност, Теодосий влязъл освен това и в контакт със сръбския консул в Скопие [Димевски, **С.** 1965, с. 138]. Въпреки това, обаче, всички тези действия на скопския митрополит за възобновяване на Охридската архиепископия останали безрезултатни, тъй като Високата порта, нежелаеща усложнения, веднага предприела мерки за арестуването на Теодосий и за отвеждането му в Цариград, където е бил предаден на съда на Българската екзархия. Екзархийският съд низвергнал Теодосий Гологанов и го лишил от митрополитската му катедра, като го заточил в Драгалевския манастир, с което и окончателно се сложил край на амбициозните му намерения да провъзгласи самостоятелна Охридска архиепископия [Димевски, **С.** 1989, с. 126].

Следва да бъде отбелязано, че макар и тези действия на скопския митрополит Теодосий да са имали за цел възстановяването на Охридската архиепископия, която да обхване в своя диоцез цялата географска територия на Македония, те все пак неизбежно се вписват в развиващата се в угода на Ватикана проуниатска тенденция през втората половина на XIX в. и по съществуването си се явяват неканонично отстъпление от православието, бидейки в разрез с изконните православни традиции на Охридската архиепископия като многовековна автокефална православна църква.

* * *

В продължение на повече от дванадесет века, започвайки още от времето на Източната Римска империя и сравнително скоро след утвърждаването на християнската религия, на територията на Македония и съседните ѝ земи устойчиво се развиват традициите на канонична и всеобщо призната църковна самостоятелност в рамките на християнския свят. Тази изконна църковна самостоятелност, неразривно свързана с традициите на православието, намира своя израз в автокефалните църкви на Юстиниана Прима и на продължително съществувалата Охридска архиепископия, като неслучайно от един момент насетне втората е била възприемана като продължение на първата, с което традициите на тези две автокефални църкви се преплитат и сливат в една обща традиция на православна църковна самостоятелност и независимост. Независимо от многобройните исторически превратности и съпътстващите ги политически промени, автокефалната църква в земите на Македония, олицетворена от XI в. насетне от превърналият се в един от най-авторитетните в целия християнски свят църковен център Охрид, продължава да съществува и да се развива, като има неоспоримото признание и уважението на всички останали християнски църкви.

На това развитие през 1767 г. грубо и несправедливо е сложен край чрез неправомерното и неканонично унищожаване на Охридската автокефална архиепископия, осъществено със съвместните

действия на Високата порта и на Константинополската вселенска патриаршия, по инициативата и в интерес на последната, която придобива и целият диоцез на Охридската самостойна църква.

Следва да бъде изтъкнато, че това действие на Вселенската патриаршия е пряк резултат от превръщането ѝ в оръдие на фанариотската върхушка, в която вече се заражда концепцията за гръцкото превъзходство и за налагане на пълна доминация – етнокултурна, религиозна и дори политическа – на гърците над православните народи в Османската империя чрез погърчването на тези народи и която ще роди гръцката *Мегали идея* в зората на епохата на модерния балкански национализъм.

В следващите два века съдбата на християнското население в земите на Македония ще е залогник на противостоящи си интереси, продукт както на развиващия се през XIX и XX в. модерен национализъм на балканските народи и държави, който при някои от тях преминава в откровен експанзионизъм и шовинизъм (ярки примери за които са, например, гръцката *Мегали идея* или *Предначертанието* на Илия Гарашанин за налагане на сръбска доминация над южнославянските народи), така и голямата геополитическа игра на Великите сили на Балканския полуостров. Македония ще се превърне в „ябълката на раздора“ на Балканите и от втората половина на XIX в. насетне, в продължение на много десетилетия, тя ще бъде перманентно раздирана от различни процеси – църковно-национални и просветни борби, кървави бунтове и въстания срещу поробителите, от различните националистически пропаганди, включително и чрез действията на въоръжени чети и от поредица войни – двете балкански и двете световни, които войни ще предопределят разпокъсването на Македония и нейната съдба дори до наши дни. Като част от тези процеси следва да бъдат разглеждани и идеите и опитите за възобновяване на Охридската архиепископия през последните три десетилетия на XIX век, в които понякога е неизбежно да се разпознаят конюнктурно-политически мотиви и наслоения, преплитачи се с принципния стремеж за съживяване на традицията на охридската автокефалност, паметта за която устойчиво битува в съзнанието на широки обществени слоеве.

Въпросните процеси и преплитането на противоречащите си интереси на различни балкански и европейски държави ще предопределят и всички опити и усилия за решаването и съответно – за нерешаването на църковния въпрос на територията на Македония в края на XIX в. и началото на XX в., както и след това – в периода преди, между и след двете световни войни. Това напълно обяснява и нежеланието на национални правителства и елити и на свързаните с тях църкви (особено на Вселенската и на Сръбската патриаршия) и тогава, и днес, да се стигне под каквато и да е форма до възстановяването на незаконно унищожената Охридска автокефална архиепископия⁹.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Атанасов, А. 2015 – А. Атанасов. Историко-духовният континуитет на Македонската православна црква во традициите на Охридската архиепископија. Велес, 2015. [А. Atanasov. Istorisko-duhovniot kontinuitet na Makedonskata pravoslavna tzkva vo traditziite na Oxridskata arxiepiskopiya. Veles, 2015.]

Белчовски, Ј. 1990 – Ј. Белчовски. Автокефалноста на Македонската православна црква. Скопје, 1990. [Y. Belchovski. Avtokefalnostta na Makedonskata pravoslavna tzkva. Skopje, 1990.]

⁹ Това предопределя и неуспеха на всички планове и опити, като част от решението на проблема с Македония, отново да се постави въпросът за възстановяването на Охридската архиепископия, каквито не липсват в периода от края на XIX в. до края на Първата световна война, сред които по-сериозен е изглеждал създаденият след Илинденското въстание по поръка на Високата порта и в резултат на натиска на Русия и на Австро-Унгария проект на османския управител на Македония Хилми паша, предвиждал и обновяване на Охридската автокефална архиепископия, който обаче не срещнал одобрението на останалите велики сили и на балканските държави, и съответно бил отхвърлен от османското правителство [Димевски, С. 1965а, с. 184 – 186; Белчовски, Ј. 1990, с. 129 – 131]. И по време на съдбоносните за балканските народи войни през второто десетилетие на XX в. и следващите ги мирни преговори, продължават да се издигат гласове от различни страни за възобновяването на Охридската архиепископия, като дори по време на мирната конференция в Париж през 1919 г., например, с издържан в такъв дух нарочен свой мемоар, Македонско-романското културно-просветно дружество от Букурещ заявява следното искане: „Създаване на независима и автокефална църква в Македония за всичките нейни епархии...“ [Илиевски, Д. 1972, с. 100; Белчовски, Ј. 1990, с. 134 – 135].

- Влахов, Т.** 1969 – Т. Влахов. Кукуш и неговото минало. София, 1969. [T. Vlahov. Kukush i negovoto minalo. Sofia, 1969.]
- Димевски, С.** 1960 – С. Димевски. Кукушката унија од 1859 год. – ГИНИ, III, бр. 2, Скопје, 1960, 127 – 144. [S. Dimevski. Kukushkata unija od 1859 god. – GINI, III, br. 2, Skopje, 1960, 127 – 144.]
- Димевски, С.** 1963 – С. Димевски. Дејноста на Партениј Зографски како Кукушко-полински епископ. – Весник на МПЦ, год. V, бр. 1, Скопје, 1963, 21 – 24. [S. Dimevski. Deynostta na Parteniy Zografski kako Kukushkopolinski episkop. – Vesnik na MPTz, god. V, br. 1, Skopje, 1963, 21 – 24.]
- Димевски, С.** 1963 а – С. Димевски. Обид за создавање на самостојна црква во Македонија (1873 – 1874 година). – Весник на МПЦ, год. V, бр. 2, Скопје, 1963, 53–56. [S. Dimevski. Obid za sozdavanye na samostoyna tzhkva vo Makedoniya (1873 – 1874 godina). – Vesnik na MPTz, god. V, br. 2, Skopje, 1963, 53 – 56.]
- Димевски, С.** 1965 – С. Димевски. Митрополит скопски Теодосиј – живот и дејност (1846 – 1926). Скопје, 1965. [S. Dimevski. Mitropolit skopski Teodosiy – zhivot i deynost (1846 – 1926). Skopje, 1965.]
- Димевски, С.** 1965 а – С. Димевски. Црковна историја на македонскиот народ. Скопје, 1965. [S. Dimevski. Tzhkovna istoriya na makedonskiot narod. Skopje. 1965.]
- Димевски, С.** 1980 – С. Димевски. За развојот на македонската национална мисла до создавањето на ТМОРО. Скопје, 1980. [S. Dimevski. Za razvoyot na makedonskata natzionalna misla do sozdavanyeto na TMORO. Skopje, 1980.]
- Димевски, С.** 1989 – С. Димевски. Историја на Македонската православна црква. Скопје, 1989. [S. Dimevski. Istoriya na Makedonskata pravoslavna tzhkva. Skopje, 1989.]
- Илиевски, Д.** 1972 – Д. Илиевски. Автокефалноста на Македонската православна црква. Скопје, 1972. [D. Ilevski. Avtokefalnostta na Makedonskata pravoslavna tzhkva. Skopje, 1972.]
- Историја...** – Историја на македонскиот народ. Кн. 2. Скопје, 1969. [Istoriya na makedonskiot narod. Kn. 2. Skopje, 1969.]
- Патриарх Кирил,** 1962 – Кирил, патриарх Български. Католическата пропаганда сред българите. София, 1962. [Kiril, patriarch Balgarski. Katolicheskata propaganda sred balgarite. Sofia, 1962.]
- Снегаров, И.** 1932 – И. Снегаров. Историја на Охридската архиепископија-патриаршија. Т. 2. София, 1932 (reprint 1995). [I. Snegarov. Istoriya na Ohridskata arhieriskopiya-patriarshiya. T. 2. Sofia, 1932.]
- Томов, Ф.** 1936 – Ф. Томов. Живот и дейност на хаджи Партенија, архимандрит Зографски, епископ Кукушко-Полянски и митрополит Нишавски. – МП, X, кн. 1 – 2, 1936, 33 – 36. [F. Tomov. Zhivot i deynost na hadzhi Parteniya, arhimandrit Zografski, episkop Kukushko-Polyanski i mitropolit Nishavski. – MP, X, kn. 1 – 2, 1936, 33 – 36.]
- Трајановски, А.** 1977 – А. Трајановски. Моменти от борбите на македонскиот народ за обнова на Охридската архиепископија (1878 – 1892). – Весник на МПЦ, год. XIX, бр. 1, Скопје, 1977, 29 – 30. [A. Trayanovski. Momenti ot borbite na makedonskiot narod za obnova na Ohridskata arhieriskopiya (1878 – 1892). – Vesnik na MPTz, god. XIX, br. 1, Skopje, 1977, 29 – 30.]
- Цацов, Б.** 2003 – Б. Цацов. Архиеереите на Българската православна црква. София, 2003. [B. Tzatzov. Arhierieite na Balgarskata pravoslavna tzarkva. Sofia, 2003.]

Съкращения:

ГИНИ – Годишник на института за национална историја. Скопје. [Godishnik na instituta za natzionalna istorija. Skopje].

МП – Македонски преглед. [Makedonski pregled.]

МПЦ – Македонска православна црква. [Makedonska pravoslavna tzarkva.]